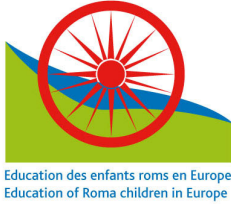

I Edukacia e Romane čhavage and-I Evropa

Aksesko and-i edukacia:
siklijavipe vash o koncepto Kit

DGIV/EDU/ROM(2005)7

PEDAGOGKO LIL/ DOKUMENTI

**E romane chavenge, o sinte, thaj o pirutne roma ko
nivele maj anglal kaj te astarel pes i shkola**

ARPOMT/ Evropako Konsilo – octobra 2005

Preambula, anglutno vakijaripen

« (...) pal o siklijavipen e romane chavrenge kerde pes but butija, thaj kamla pes te kerel pes. Trobul te lel pes and-i godi sa akala butija save dikhle te keren pes (...) I diferencia and-o butija save dikhle te keren pes fulel and-e duj avlina: jekh to vash o strukture pala savende kerel pes propozicia vash o siklijaripen (sarkaj jekh karava shkola), thaj o aver vash o metodura, so maj but vash I filosofia, savi dikhel pes kana siklijol manush (sarkaj I interkulturalno pedagogika) ».

(Jean-Pierre Liégeois, 1997, rig.118)

Maj anglal kamla pes te kerel pes jekh dokumenti, jekh lil savo te azutisarel e romane chaven, sinte kaj te shaj te ovel len lachi integracia and-i shkola, thaj te na oven len problemija kana te astaren i shkola thaj te oven maj palal e shkolasas. Akava dokumenti, lil si kerdo e chavoreng kon nashtisarde te dzan and-i cikni shkola, soske sasas len nesave problemura. Akava dokumenti si vi chavoreng kon achile pal pale, thaj ni gele and-i shkola, thaj vi e chavoren save sasas len problemura and-i familia. Kaj te keras akava lil, dokumenti amen kerdam konsultacia, dikhlam maj anglal so trobul and-i cikni shkola, so kamel pes and-i cikni shkola, thaj pal odova kerdam adaptacia pe akala butija save trobun, kerdam lenge adaptacia po romane chave thaj pe chavore kon si pirutne. Kaj te shaj te keras akaija analiza amen dikhlam nesave dokumentija thaj pustika :

- Po situra www.eduscol.fr, www.cmec.ca/stats/Indicator3.pdf, www.kmk.org/doc/kapitel2.pdf, <http://www.ofaj.org/paed/texte2/enfants/enfants7.html>, www.inrp.fr,
- Situra **vash i formacia** e siklijarnenge,
- O programe and-i cikni shkola ande but thema and-i Evropa (katar i Belgja, i Anglika, i Nemachka – Germanija, i Romania, thaj i Franzia, thaj aver.).
- O programe palo siklijavipen and-o Kebek (Canada), and-o Vermont (Etats- Unis) thaj katar o Ontario (Canada),
- Kaijekh pustika save shaj de dikhen i lista pala lende and-o anexe.

Akava dokumenti si jekh sinteza katar akava drabaripen thaj katar amaro gindipen. Maj anglal and-o dokumenti sikavel pes, mothovel pes (and-o kotor 2 thaj 3) o bare direkciake linie vash o programe and-I Evropa thaj save si o spezificitete e pirutne manushenge. Pala sajekh puntko pala saveste vakijarel pes, ande amaro proekti ka keren pes propozicie. Maj dur and-o dokumenti (kotor 4), jekh konkrento propozicia kaj te kerel pes jekh dokumenti vash I edukacia thaj te pomozisarel pes vash o niveli e romane chavenge kon ni gele and-I cikni shkola. Amen ka mothovas o prinzipura pala savende kerda pes akava dokumenti. I konkluzia mothovel o rezultatura save kamen pes thaj o perspektive mothoven te oven duj buxlijarimata vash akava proekti. And-o anexura mothoven pes o butija save trobun te dzanen pes kana agordiasarel pes i cikni shkola (i maternel). O xarakteristike vash but shkolate programe avrijal I Evropa pala savende kerel pes akana buti ka mothoven pes vi von, kaj te shaj te kerel pes komparacia, I lista naj perdi sasti. Amen sikavas vi exemplura katar nesave akcie kerde vash o familie, o deija thaj o dada, akcie save kerde pes katar o internasionalna organizmura, thaj organizacia katar I administracia thaj vi privatna.

So si andre and-o dokumenti

1	CIKNO VAKIJARIPEN	6
2	TE KEREL PES INTEGRACIA KATAR I CIKNI SHKOLA AVGIVES : SO KAMEL PES KATAR I KURIKULA	9
2.1	I CIKNI SHKOLA, I OSNOVNO BAZA VASH O ELEMENTARNO DZANGLIPEN	10
2.2	NESAVE KONTRASTURA KATAR O SIKLIJAVIPEN MAJ ANGLAL KAJ TE ASTAREL PES I SHKOLA AND-I EVROPA	10
1.1.1	<i>Kana dzal pes and-i cikni shkola, i xurdelin .....</i>	<i>12</i>
1.1.2	<i>O chasura .....</i>	<i>13</i>
2.3	O OBJEKTIVURA THAJ O PROGRAME PALA SAVENDE KEREN PES AKTIVITETIJA	14
2.4	SO TROBUL TE DZANEL PES KANA INKLIJOL PES KATAR I CIKNI SHKOLA, KATAR I MATERNEL	16
2.5	TE DIKHEL PES KANA MEKEN I SHKOLA, THAJ TE KEREL PES KAJ TE DZAL PES AND-I SHKOLA	18
3	O PARIPEN SAVE SILEN E ROMANE CHAVOREN KANA TE DZAN AND-I SHKOLA MATERNEL	20
3.1	KULTURAKE FAKTORIJA.....	21
3.2	EKONOMIKANE FAKTORIJA	23
3.3	I SHKOLA KAMEL LI VOJ KAJ TE DZAN AND-E LATE ROMANE CHAVORE?	23
4	O PEDAGOGKO LIL, DOKUMENTI : JEKHE LACHI SOLUCIA	24
1.	LESKO THAN THAJ LESKI DEFINICIA	24
2.	NESAVE BAZIKANE PRINZIPURA PALA SAVENDE KERDA PES O DOKUMENTI, O LIL	25
a.	<i>Te sikljol pes korkori, te ovel otonomia and-o siklijavipen .....</i>	<i>26</i>
b.	<i>Jekh sikljivipen kelimasa : « te sikljol pes thaj te kehel pes » .....</i>	<i>27</i>
c.	<i>Jekh tematikano siklijavipen : trin kotora katar o dokumenti .....</i>	<i>29</i>
d.	<i>I buti thaj i evaluacia : i pustik, i kniga vash i kompetencia .....</i>	<i>31</i>
5	KONKLUZIE	33
	DIKHINDOR I SPESIFISITETA E PIRUTNE ROMENGE THAJ E ROMENGE, I ROLIJA SAVI SILE E DOKUMENTE E CHAVOREN MAJ ANGLAL KAJ TE ASTAREN I NORMALNO SHKOLA, NI KAMEL PES AKALE DOKUMENTOSA TE ZAMESTISAREL PES I CIKNI SHKOLA. O DOKUMENTI KAMEL PES LESA TE AZUTISAREL PES O ANDIKAPO SAVO SI BERSHENDAR VASH O CHUDIPEN KATAR I ROMANI KULTURA KATAR O AVER MANUSHA. I IDEIJA SI VI KAJ O DOKUMENTI, AKAVA LIL TE KEREL PREPARACIA E ROMANE CHAVENGE THAJ E PIRUTNE CHAVENGE KON NI GELE AND-I CIKNI SHKOLA KAJ SASAS LEN PROBLEMURA SAVE MOTHODAM MAJ OPRE, THAJ NASHTISAREN, THAJ NAJ LEN I PREPARACIA VASH O NIVELI SAVO TROBUL LEN KAJ TE ASTAREN I ELEMENTARNO SHKOLA.	33
6	PERSPEKTIVE : FAMILIJAKI EDUKACIA	35
7	BIBLIOGRAFIA, PUSTIKA/ KNIGE KAJ SHAJ TE DRABAREN	37
8	ANEXIJA	38
1.	KAJEKHE OBJEKTIVURA VASH O SIKLIJAVIPEN MAJ ANGLAL KAJ TE ASTAREL PES I NORMALNO SHKOLA AND-I EVROPA	38
2.	E FAMILIJAKI EDUKACIA KATAR O DUJ RIGA : NORMATIVNO THAJ NA NORMATIVNO	39
1.1.3	<i>Katar i normativno rig .....</i>	<i>39</i>
1.1.4	<i>Katar i rig savi naj normativno .....</i>	<i>41</i>

1 Cikno Vakijaripen

O proekti vash i edukacia

Programa vash i edukacia thaj preparacia e terne chavoreng (thaj lenge familienge) kaj te shaj te dzan and-i cikni shkola, e romenge, o sinte thaj o pirutne and-i Evropa.

Manusha savenge ka azutisarel pes direktno

O Romane familie thaj o chavore saven silen 5 dzi ko 7 bersh and-i Evropa. I programa dikhel kaj te buxlijarel piri akcia vi chavoreng save si maj bare.

Vahti, vrijama : 2006 - 2008

Ekipi : Asoziacia ARPOMT thaj e Evropako Konsilo (kerdipen vash o proekti thaj buti pala leste)

Save partnerija kamen pes : o romane asoziacie, thaj vi gadzikane, aver evroputne organizacie, internasionalna, o mediatorija, o nazionalne administracie thaj/vaj lokalna, thaj vi aver strukture

Konzepcia : Asoziacia kaj te kerel pes jekh pedagogko rodipen putardi vash o roma (ARPOMT) thaj vi e Evropako Konsilo

Finansura, Love: Evropako Konsilo, proekti « E Romance chavengi edukacia and-i Evropa »

Lokalizacia, kaj te kerel pes: E romenge, o sintura and-i Evropa

Generalno objektivi

O proekti kamel te lacharel o kondicie vash o siklijavipen thaj o socialno dzivdipen e terne romane chavoreng, jekhe rigatar te kerel pes akava pedagogko lil, dokumenti e chavoreng saven silen 5 dzi ko 7 bersh (kaj te shaj te keren peske sa korkore, te ovel len otonomia), thaj avere rigatar te kerel pes buti e familiencar, kaj te shaj te vazdel pes lengoro interesi vash i shkola (thaj familiaki edukacia).

Akava proekti siles jekh nevipen katar o duj riga : jekhe rigatar te kerel pes jekh pedagogko lil, dokumenti originalno ande saveste te oven aktivitetija vash o siklijavipen, vash o xramosaripen, kelipen thaj vash o vazdipen pala jekh akcia, i edukacia and-i familia, dzi akana ni kerda pes but buti vash akava mashkar o roma.

Spesifikane objektivura

Te keren pes neve butija, instrumentija and-i edukacia, akala butija, instrumentija te oven kerde so maj Kana o chavore si cikne thaj vash e Familiaki edukacia.

Kaj te azutisaren pes o cikne romane chavore and-i shkola, thaj so maj but te dikhel pes kaj te shaj te kerel pes akava khetanes e chavorençar thaj lengere daijençar thaj dadençar :

1. te keren pes butija saven trobun e chavoren maj anglal kaj te fulen and-i shkola, kaj te astaren i shkola.
2. « te sikaven pes o chavore te sikljion » te dikhel pes « kaj te mangel pes te sikljiol pes» katar o chavore
3. te kerel pes buti e familiençar « kaj te sikljion »

I problematika

Te azutisarel pes kaj te vazdel pes o intelektualno thaj sozjalno niveli e chavorende ande lengere familie, thaj te kerel pes integracia and-i elementarno/cikni shkola thaj kaj te ovel maj lache lengiri shkola, lengoro siklijavipen maj dur.

So kamel pes and-i shkola, so trobul and-i shkola thaj e romane chavengi spezifisiteta

O romane chave, o sinte thaj o pirutne, thaj lengoro spezifikano dzivdipen thaj o kondicie ande savende dzivisaren, si but durijarde katar i shkola, thaj katar o sisteme e shkolake. I shkola ni dikhel pes sar jekh than kaj si sar instrumenti vash I edukacia, kaj te ovel emanzipacia, thaj te dzal pes maj opre. Pe shkola dikhel pes sar kaj ka xasarel pes o kulturalno identiteti, ka kerel pes asimilacia, thaj dikhel pes pe late sar jekh problemi savo ni del kaj te vazdel pes kaj te dzal pes maj but and-I kultura e romane chavenge thaj e pirutnenge.

Amare mothovimata, thaj propozicie

O pedagogko lil, dokumenti – jekh instrumenti vash i formacia e chavenge thaj e daijenge thaj e dadenge, e familiake

1. Si jekh lacho dokumenti, efikasno savesa naj pares te kerel pes buti. O manusha shaj te keren lesa buti, thaj o lengoro niveli and-i edukacia naj importantno, naj pares te kerel pes buti e lilesa, e dokumentosa.
2. O lil del propozicia kaj te oven aktivitetija vash o kelipen, o siklijavipen, i literatura, artistikane butija
3. Del posibiliteta kaj te sikljiol pes jekh lachi baza kana te dzal pes and-I cikni shkola (lil vash o siklijavipen – kerdo katar o mediatori – thaj savo del pes ko profesori)
4. Del posibiliteta te ovel jekh otonomia, e dadesa e daijasa thaj/vaj e mediatoresa
5. Del posibiliteta e familia te sikljiol ande jekh vaxti e chavorençar, vi von te sikljion kana sikljion o chavore
6. Dikhel pes kaj te na ovel segregacia and-o cikno vaxti thaj and-o lungo vaxti:
  - Dikhindor e profesoren – o romane chavore aven and-I shkola ko 6 bersh thaj kana aven and-I shkola silen I baza savi trobul len thaj o dzanglipen savo trobul len
  - Dikhindor o familie – o lil thaj kaj ka keren buti e lilesa, e dokumentosa gova ka parvuel lengoro dikhipen thaj ka del len maj bari motivacia kaj te sikaven pumare chavoren.

Sosi andre

O proekti dikhel te resavel pire objekvitura te agordisarel len, thaj akava te kerel pes kaj ka oven verver, diferentna aktivitetija, akala aktivitetija te fulen ande trin teme : o siklijavipen, o art, thaj i literatura. O themutnipen ka dikhel pes sar jekh transversalno tema. O dokumenti, o lil ka kerel propozicia :

1. sikavde experiencie kelipnasa, save ka den posibiliteta e chavoren te dzanen, te ovel len i baza vash o siklijavipen : te dikhel pes, te astarel pes, te keren pes hipoteze, te kerel pes experimentacia, te kerel pes.
2. paramisija, te drabarel pes so si risouvime, sosi pe foto, te xramosarel pes so si ko foto
3. artistikane aktivitetija : te risouvinel pes, te tovel pes kot han, modelirane, te lacharel pes
4. transversalna aktivitetija vash o themutnipen

2 Te kerel pes integracia katar i cikni shkola avgives : so kamel pes katar i kurikula

Ande sajekh vrijama, ande sajekh vaxti kamel pes « te ovel jekh dzanglipen sar baza », kaj akava dzanglipen te mothovel pes, te sikavel pes katar savore chavore, kana meken i shkola, thaj kana inklen katar i shkola. Kaj te kerel pes identifikacia but katar o thema keren komisie save te dikhen thaj te keren o kontroli vash o dzanglipen, te keren shkolake programvak kurikula. Akala butija silen generlano kompetencia katar o “standartna” amerikane. O programme katar o Ontario thaj katar o Québec keren kaj te ovel jekh sikljiovien sar kompetencia. Aijal kerel pes vi andi Belgija, and-o Portugal, and-i Ispania, and-i Romania, and-i Francia – o kompetencie, o dzanglipen si maj but katar sosi and-o Ontario thaj and-o Québec. And-I Anglia, and-I Germania, thaj and-o Vermont, o siklijavipen si kerdo maj but sar metodura (ex. Te dikhel sar te lacharel pes jekh problemi).

Kana vakijarel pes pal i metodologia, si varesave dzanglimata kaj trobul te dzanen pes, thaj von si fundamentalna « te drabarel pes, te xamosarel pes thaj te ginel pes ». Odolestar trobul te dikhel pes pe nesave butija save si realna, save si chachutne kaj te shaj te keren pes o kompetencie, te vazdel pes o dzanglipen. Aijal o programme ko agor ki cikni shkola and-i Evropa (thaj vi ande aver thema and-o sundal, and-i lumija) mothoven o dzanglipen savo trobul te ovel kana agordisarel pes i shkola sarkaij : « o chavro, i chej trobul te dzanen te... ».

Vash o ziklo and-i cikni shkola, o dzanglipen savo trobul te dzanel pes thaj o texnike save si andre and-o programme, e edukaciake sisteme araken pes si karing jekh dilema: sar ande jekh kursua ande savende o vaxti, I vrijama ni paravel pes, shaj te lel pes and-I godi akava buxlijaripen? Si but importantno kaj trobul te chudel pes kanchik, ama so ? Odolestar o palutne bersha o siklijavipen pal o metodura las jekh bari importancia.

VASH AMARO PROEKTI

Katar o konstatura, kaj te shaj te zorijaras amaro proekti, amen las and-i godi jekh katar o aktualna tendencie vash i pedagogika : « o otonomno siklijavipen ».

O otonomno siklijavipen, si :

- a) Jekh siklijavipen pal o kompetencie
- b) Te sikljion pes metodura thaj butija pala savende te gindisarel pes.

2.1 I cikni shkola, i osnovno baza vash o elementarno dzanglipen

«I cikni shkola»¹ (vaj «Kindergarten»², «Gràdinità»³, «Jardins de infância»⁴, «Børnehaver»⁵, «Spillschoulen»⁶ thaj aver.) silas sar objektivi kaj te del posibiliteta pe sajekh chavro te oveles jekh maj anglutni experience kaj te shaj te ovel lache and-I shkola. Silas jekh originalno identiteti, thaj jekh kultura savi sila adaptacia pe chavore save dzan ande late, akaija shkola si diferentno katar

I elementarno shkola pal I pedagogika kaj silas. I cikni shkola si I baza, I pedagogika ande savijate fulel o osnovno siklijavipen savo pal odova kerel pes leske sistematizacia and-I elementarno shkola.

E kelimasa, e akziasa, vash o otonomno rodipen, I experiencia kaj o chavro, I chej kerel po fundamentalno siklijavipen.

2.2 Nesave kontrastura katar o siklijavipen maj anglal kaj te astarel pes i shkola and-i Evropa

Maj anglal kaj te astarel pes i shkola, o cikne Evropeizura shaj te dzan ande verver/diferentna institucie. Shaj te dikhen les and-i diagrama pe patrin kaj avela⁷ thaj sar si lengoro akharipen. O Institucie shaj te oven privatna, vaj publikane, voj shaj te oven lengere maj bare o administracie vash i edukacia, vaj o ministeri (Sozialna butija, Sastipne,...). O kriterium vash i diferencia kaj si kerdo and-o institucie and-i diagrama si kaj len pes o manusha and-i buti saven silen responsabiliteta vash o chavre. Ande shkolake institucie o manusha, o personali kon kerel buti thaj saven silen responsabiliteta vash I edukacia, silen jekh diploma savi si vash I edukacia. Ande o aver centrura kaj si vash o kelipen (kaj kelen o chavre, thaj kaj inkijaren len), o manusha, o personali kon keren buti andre shaj vi te na ovel len diploma pal I pedagogika.

¹ «Ecole maternelle» - akharel pes and-i cikni shkola and-i Francia

² «Kindergarten» - akharel pes and-i cikni shkola and-i en Anglia

³ «Gràdinità» - akharel pes and-i cikni shkola and-i Romania

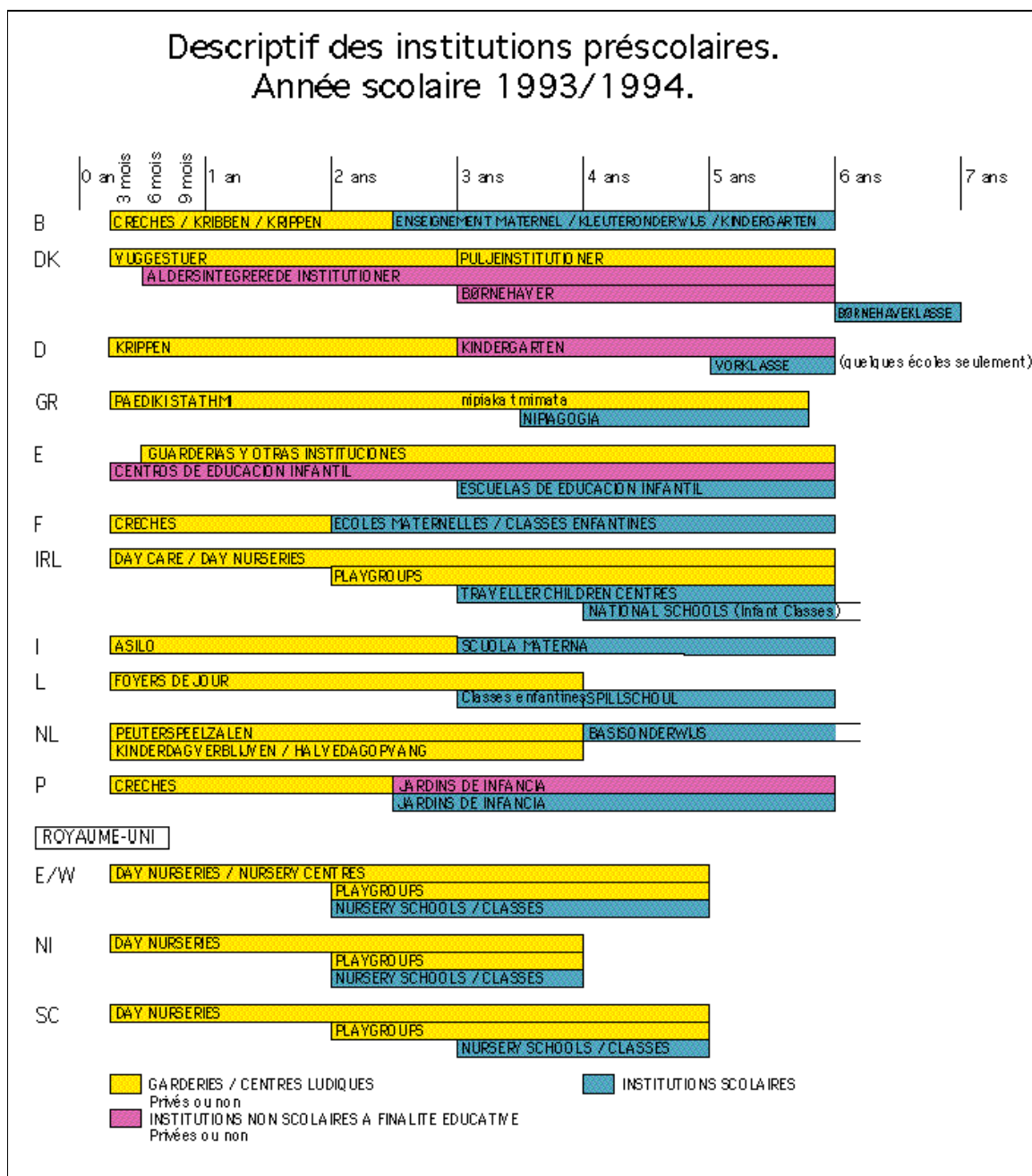
⁴ «Jardins de infância» - akharel pes and-i cikni shkola and-o Portugal

⁵ «Børnehaver» - akharel pes and-i cikni shkola and-i Danemar

⁶ «Spillschoulen» - akharel pes and-i cikni shkola and-o Luxembourg

⁷ Informacia : Eurydice –maj anglal i shkola – Ofisi vash o ofizialna publikacie e Evroputne manushenge

Si vi nesave akharimata sar o *Kindergärten* and-i Germania, o *Børnehaver* and-i Danemark thaj o *Jardins de infância* and-o Portugal (na and-o privatna institucie save si pandle e ministeresa vash i Buti). Ande akala trin posibilitete, e shkolake institucie len and-I buti manushen saven silen kvalifikacia and-I edukacia (shaj te oven vi asistentura andre). Von dikhen pes and-I diagrama maj tele and-I rubrika “ bi shkolake institucie save dikhen te azutisaren and-I edukacia”.

Ande duj thema numaj, Belgija thaj Francia, i shkola si jekh edukaciaki institucia katar o duj bersh. Aijal o chavre dzan and-i shkola and-i Italia thaj and-i Romania katar o 3 bersh thaj and-o Luxembourg thaj Pays Bas katar o 4 bersh. And-I Danemark thaj and-I Nemachka – Germania, naj posibiliteta kaj te dzal pes and-I shkola anglal o 5 bersh, thaj vi 6 bersh and-o *Länder*. And-o aver thema I posibiliteta kaj te dzal pes ande verver/ diferentna institucie si dzikaj te dzal pes and-I obliagatoarno normalno shkola. And-I Irlande si aver soske o siklijavipen and-o primar astarel ko 4 bersh. And-o Luxembourg, trobul te dzal pes and-o *Spillschoulen* katar o 4 bersh desari o 1993.

Generalno, i posibiliteta kaj te dzal pes and-e shkolake institucie si kaj te astarel pes katar o 3 vaj 4 bersh. O strukture o maj prindzarde si e chavorenge katar o 3 dzi ko 6 bersh saven ni dzan and-e jekh shkolake institucia, thaj akala si o xurdelina (Allemagne, Danemark, Portugal), o centrutra kaj inkijaren pes (Danemark, Espagne, Grèce, Irlande, Royaume-Uni) thaj o grupe kaj kelen (Irlande, Royaume-Uni).

Ande nesave thema kerde pes butija kaj te shaj te azutisaren kaj naj shkolake institucie, ande nesave thema ande savende naj but manusha thaj si problemura, thaj dikhel pes sar te kerel pes kaj te azutisaren pes so maj but chavre te ovel len jekh edukacia maj anglal te astaren i shkola. **O forme save keren pes maj but si i pirutni edukacia thaj i pedagogko animacia khere.** Aijal si maj but and-I Portugal, i Espagne, i France. And-i Irlande, si jekh siklijavipen savo dikhel te kerel pes khere numaj e chavorenge save nashti te dikhen lache thaj save nashti te dikhen laches.

1.1.1 Kana dzal pes and-i cikni shkola, i xurdelin

I importancia kaj del pes avgives e chovorenge te ovel len sozalizacia thaj te ovel len edukacia maj anglal kaj te astaren i normalno shkola, avgives shaj te dikhel pes and-o thema pal o numeri, o broi e chavorenge and-e but thema.

And-e savore thema, o familie kamen so maj but kaj o cikne chavore te dzan. Gasavi edukaciaki programa anglal o 5 bersh achel sar fakultativno, dikhla pes soske 75% katar o chavore kana silen 4 bersh dzan ande gasave shkola ande savore thema, numaj and-I Grekia,

and-I Irlandia, thaj and-o Portugal, o procenti ni nakel maj but katar o 50% kana silen akala bersha.⁸

Ande- nesave thema, o procenti kaj si maj tele shaj te axialjiovel pes soske naj dosta tana. Kana o broj vazdel pes but, si kerde kriterura pala savende te len pes o chavore saven silen prioriteti. Akala kriterura si diferentna and-o thema, thaj vi and-o privatno thaj publikano sektori. Von shaj te dikhen o bersha e chavorengje thaj te del pes prioriteta e chavorengje save si maj purane, te dikhen pes o sozjalna kondicie, vaj te dikhel pes o domisilo lenge familienge.

1.1.2 O chasura

E shkolake institucie generalno silen o chasura kaj te putren katar o 8 h 30 thaj 15 h 30 kana o siklijavipen si and-e perdi vrijama (Belgique), thaj katar o 8 h 30 dzi ko 13 h kana o siklijavipen si pe dopash gives, dopash vrijama akava si and-i (Danemark, Grèce, Irlande). O *Kindergärten* and-i Allemagje shaj te dzal pes ande lenge numaj varesave chasura po gives O *børnehaver* and-i Danemark si putarde katar o 6 h dzi ko 17 h.

O Institucie kaj inkijaren (*day nurseries, guarderías, jardins de infâncie, paedikos stathmos*) si pandle avere ministerorençar vash i Edukacia (xramosarde and-o sinio and-i grafika) ande lende dzan o chavore thaj achen ande lende katar o 7 dzi ko 10 saatija dzi kaj lenge deija thaj dada si and-i buti. Von putren but avinate thaj panden ko 18 vaj 19sati. Von generalno si putarde sasto bersh.

I Integracia katar e edukaciake programe and- e shkolaki sistema thaj o sati kana te putren o institucie vash i edukacia silen nesave probleme vash i organizacia. And- e but thema, kana dzan o chavore thaj avrijal katar o aktivitetija savei si e shkolake si vi aver nesave save achen so maj but importantna. Aijal si and-I Belgija, and-I Francia, thaj and-o Luxembourg kaj si gardedie kaj inkijarel e chavoren avrijal katar o klasura thaj o manusha kon keren buti ande lende naj len but bari kvalifikacia.

And-i Nemachka – Germanija, o tana and-o *Kindertagesstätten* ande savende dzan o chavore sasto gives, lengoro broi vazdla pes but, thaj achile so maj but, thaj si perde.

---

⁸ Dikhel pes jekh bari diversiteta e ternenge and-o thema. Aijal, katar o 1991/1992, ko 3 bersh, o procenti sasas maj baro thaj maj opre (mashkar 88% thaj 97%) and-o trin thema ande savende i shkola si i jekhtno institucia kaj te fulel pes ande late, kaj priemol. : i Belgique, i France i l'Italie. And-i Danemark thaj and-i Allemagje, dopash katar o chavore katar o 3 bersh si xramosarde and-e strukture save naj sthkolake strukture. And-o aver thema o strukture kaj te dzal pes si diferentna, o procenti e maj ternenge (Espagne, Portugal et Royaume-Uni) vaj marginalno (and-i Irlande, and-i Grèce, and-o Pays-Bas thaj and-oLuxembourg).

Duj aver thema (Danemark thaj Pays-Bas) dikhen sar shaj te lacharen akava problemi kaj te keren pes centrura save te oven avrijal katar o chasura save si and-i shkola. And-o Pays-Bas, akala centrura akharen pes *buitenschoolse opvang* ande lende dzan chavore katar o 4 bersh 4 ans thaj and-i Danemark, o *fritidshjem* shaj te dzal pes ande lende katar o 6 bersh. Von si putarde dzi ko 17 h.

2.3 O objektivura thaj o programe pala savende keren pes aktivitetija

O objektivura vash i edukacia maj anglal kaj te astarel pes i shkola, and- e savore thema dikhen thaj kamen te keren sozalizacia thaj te siklijol pes.

Isi direktciake linie save and-o programe vash o aktivitetija save keren pes and- e but thema, ama naj nisavi rekomandacia ko nazionalno niveli and-I Germanija thaj and-o Royaume-Uni. E direktciake linie kerel pes lenge definicia but droma po zentralno niveli vash o publikano siklijavipen, thaj vi ko lokalno niveli (Danemark, Allemagne). Generalno o privatno siklijaviepn shaj te kerel pire programe.

Vi and-i Germanija kaj naj programa kerdi, kaj dzan o chavore and-o « Kindergarten » dikhel pes te ovel e chavorenghe lache fizichki, intelektualno, afektivno, thaj sozialno thaj keren pes kelimata save si pe lenge bersha. O chavore sikaven pes te dzivisaren and-i sosieteta, te keren respekta pi vrijama and-o gives, thaj te dzanen lache o reglamenti vash i xigiena. I misia katar o « Kindergarten » te kerel pes preparacia e chavorenghe kaj te dzan and-i shkola primaire, i cikni shkola, thaj te ovel len o niveli savo trobul len. Aijal 87,8% katar o chavore saven silen 5 bersh si xramosarde and-e jekh « Kindergarten » and-o 1997. O « Kindergarten » azutisarel e chavoren vi te shaj te dzan maj dur, thaj vi te silen nesave problemura te lacharen len thaj te shaj te ovel len maj bari shansa kaj te vazden pes thaj te ovel len formacia. O chavore kana silen i obligacia kaj te dzan and-i shkola ko (6 bersh), saven naj len i preparacia savi trobul len kaj te shaj te dzan and-i shkola primar, and-i cikni shkola shaj te xramosaren pes and-e jekh shkola savi kerel preparacia, savi akharel pes *Schulkindergarten* vaj *Vorklasse*. I administracia katar i shkola shaj pal o zakoni te kamen katar o chavore saven silen 6 bersh te dzan and-e akala klasura. Akala klasura si pandle but ki *Grundschulen* (shkola primar, cikni shkola) thaj si vi putarde vi e chavorenghe katar o 5 bersh, savenge deija thaj dada kamen te ovel lenge chavoren maj lachi preparacia kaj te dzan pal ogova and-i cikni shkola, and-i shkola primar.

And- e but thema, o aktivitetija akharen pes diferento ama si jekh. Akala aktivitetija si psycho-motrices, te vakijarel pes, te kerel pes komunikacia, te oven sikavde aktivitetija, artistikane thaj estetikane. O aktivitetija vash I matematika silen and-e savore thema numaj and-I Germania (odote naj xramosardi rekomandacia) and-i Espagne. And-o Portugal thaj and-o Pays-Bas and-e *basisonderwijs*, i edukacia vash o sastipen fulel and-i programa.

TABLO SAVO SIKAVEL SAVE SI O MAJ BARE AKTIVITETIJA SAVE KEREN PES

<p>Belgique</p> <ul style="list-style-type: none"> • Psychologko • Plastikane butija • Vakijaripen • Aktivitetija vash i matematika • Aktivitetija vash i muzika • Aktivitetija vash o siklijavipen 	<p>Danemark</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Bornehaver</i>: naj nisavi avlin- oblast pes savijate isi definizia. • <i>Bornehaveklasser de la folkeskole</i>: naj striktno siklijavipen, si posibiliteta kaj te siklijol pes (danski, matematika).
<p>Allemagne</p> <ul style="list-style-type: none"> • Otonomija thaj sozalizacia • Kelipen thaj aktivitetija save si kerde e chavorenge • Emazionalno siklijavipen, fizikano, intelektualno thaj sozialno • Sikaven pes o reglura vash i xigiena 	<p>Grèce</p> <ul style="list-style-type: none"> • Psychologko (than, vrijama) • Fizikani edukacia • Artistikane aktivitetija • Texnologia thaj o vaxti • Aktivitetija thaj drabaripen thaj matematika • Religia thaj sar te inkijarel pes manush
<p>Espagne</p> <ul style="list-style-type: none"> • Identiteti thaj personalno otonomia • O fizikano thaj sozialno than • Komunikacia thaj reprzentacia 	<p>France</p> <ul style="list-style-type: none"> • Fizikane aktivitetija • Aktivitetija vash o siklijavipen thaj i texnikane aktivitetija • Aktivitetija vash i komunikacia thaj o oralno vakijaripen thaj o xramosaripen • Aktivitetija artistikane thaj estetikane
<p>Irlande</p> <ul style="list-style-type: none"> • Religija • Irlandsko chib • Anglikane • Matematika • Than • Arto plastikano • Muzika • Sporti 	<p>Italie</p> <ul style="list-style-type: none"> • O trupi thaj sar o muvententi • Vakijaripen thaj lafi • Than, sar te kerel pes, te gindisarel pes, te keren pes butija <p>Vaxti</p> <ul style="list-style-type: none"> • Natura • Messagura • Forme thaj media • Tu thaj o aver

<p>Luxembourg</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sportna aktivitetija • Muzikalna aktivitetija • Artistikane aktivitetija • Logikane aktivitetija thaj matematika • Aktivitetija sar te siklijol pes • Aktivitetija sar te vakijarel eps 	<p>Pays-Bas</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Kinderopvang</i>: naj nisavi definicia pal o aktivitetija • <i>Basisonderwijs</i>: • Exersisura fizikane thaj sar te kerel pes • Néerlandais • Aritmetika thaj matematika • Anglikane • Aktivitetija sar te vakijarel pes • Sar te pirel pes po drom • Edukacia vash o sastipen
<p>Portugal</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sar te pirel pes • Sikavel pes e dejjaki chib • Dramatikane thaj muzikalna aktivitetija • Plastikano Art • Matematika 	
<p>Royaume-Uni (Angleterre et Pays de Galles)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Artistikane aktivitetija • Sozialna aktivitetija • Lingvistikane aktivitetija • Matematika • Sar te inkijarel pes Fizika • Aktivitetija vash o sikliajveipn thaj i texnologoija • Religia 	<p>Royaume-Uni (Ecosse)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Psyxologko (than, vrijama) • Fizikani Edukacia • Artistikane aktivitetija • Aktiviteija kaj te drabarel pes thaj matematika

And- e but katar akala thema dikhel pes thaj kamel pes te azutisaren pes o chavore katar o 3 dzi ko 6 bersh, thaj dikhel pes but kaj te keren pes edukaciake programe save te oven pashijarde e butijençar saven trobul len e chavoren. Trobul te tovel pes o akzenti soske and- e but katar o thema kerel pes definizia thaj kriterura kaj te shaj te ovel kaliteti kana fulen o chavore and-e akala strukture.⁹

2.4 So trobul te dzanel pes kana inkljiol pes katar i cikni shkola, katar i maternal

I kompetencia kaj trobul te ovel thaj o dzanglipen kana inkljiol pes katar I cikni shkola, I maternal and-e but katar o thema si L: *«Trobul te dzanes te keres ... »:*

⁹ Varesave khetane ojektivura dikhen and-o anexi ki rig. 28

Kana resen and-o palutno bersh and-i cikni shkola, and-i maternel (bari sekcia), but katar o chavore sikaven pumare siklijavipen thaj dzanglipen sarkaj dzal pes and-o sundal, and-I lumia.

Sarkaija achilo akana, but katar o butija so sikavde pes vash o vakijaripen thaj o xramosaripen o bersha kaj nakle, astaren te araken solucie, solucie maj lache.

Nesave chavorenge, kana silen 5 bersh trobul len maj but dzanglipen kaj te shaj te zorijaren o butija save ni dzanen. Akava si e chavorenge save beshen and-e thema kaj si problemura, akalenge save nashtisarde te dzan sar trobul and-I shkola, thaj vi nesave chavorenge save si bijande po agor e bershesko thaj kana astaren si o maj cikne and-o klasi.

Panch butija pala savende keren pes aktivitetija kaj te shaj te ovel struktura and-o siklijavipen

- I. O langagi si andre and-o ilo and-o siklijavipen
- II. Te dzivisarel pes khetanes
- III. Te penes thaj te mothoves te truposa
- IV. Te dikhel pes i Lumia, o Sveto, o Sundal
- V. I sensibiliteta, i imaginacia, thaj kaj te kerel pes

O diferentna diszipline thaj butija save keren pes von sikaven pes pe sasti vrijama and-I cikni shkola, and-I shkola primar. Akala butija naj and- e programe and-e savende naj lista pala o butija save trobul te sikljion pes, thaj and- e savende naj vaxti vrijama pe sode trobul te sikljion pes.

I evaluacia kaj te dzal pes maj opre, si jekh but importantno vareso katar o aktivitetija e siklijarenge, and-i cikni shkola thaj vi and-e aver nivelura and-o cikno siklijavipen. Voj azutisarel kaj te ovel adaptacia pe aktivitetija e chavoren pe gova so trobul len, thaj dikhel pes pe sajkeh lendar so kamel pes lese thaj te kerel pes adaptacia. Kerde pes verver/ diferentna instrumentija katar o siklijarne. Akala instrumentija den posibiliteta te dikhel pes pe sajekh momenti kana astaren o chavre te sikljion te dikhel pes so dzanen thaj dzi kaj resle e siklijavipnasa.

Del pes bari importancia kaj te ovel progresi and-o siklijavipen thaj akava si diferento and-o verver thema, o manusha kon si sherutno thaj saven silen responsabiliteta pe akala butija

dikhen kaj te shaj te azutisaren e chavoren pe butija save trobun len thaj te azutisaren kana si problemi.

And- e kajekh thema i evaluacia si maj but formalno. Aijal and-I Francia, si jekh lil, dokumenti e shkolake savo del pes pe sajekh chavro, chej. Thaj andre xramosarel pes sar dzal o chavro/ I chej sikljion lache vaj na, thaj lengoro progresi. And-o Pays-Bas and-e *basisonderwijs*, dikhel pes i evaluaca e chavoreng e pal jekh plani savo inkijarel pes katar o siklijarne. And-i Irlande, o siklijarne dikhen sar dzan o chavore and-i shkola, keren testura standartna. Akala testura si kerde katar o siklijarne. And-i Ecosse thaj and-i Irlande du Nord, maj but katar o siklijarne and-o *nursery schools* save si kerde katar i administracia vash i edukacia keren jekh bilani ande saveste mothoven thaj sikaven sar dzan o chavore and-i shkola, savo si lengoro progresi maj anglal kaj te dzan and-i normalno shkola.

I desizia kaj te inkijarel pes jekh chavoro, vaj chej and-i cikni shkola kana siles, silas o bersha kaj te astarel piri shkola si exepzionalno, si numaj spezialno and-I Allemagne, and-i Belgique, and-i Roumanie, and-i France, and-o Luxembourg. Akaija decizia lel pes generalno e familiasa thaj jekh psixologo savo penel kaj trobul te lel pes akaija desizia.

2.5 Te dikhel pes kana meken I shkola, thaj te kerel pes kaj te dzal pes and-I shkola

I tranzicia vash i edukacia mashkar i cikni shkola thaj mashkar o siklijavipen and-o primar si jekh importante buti po internacionalno niveli. And- e nesave thema o siklijarne save sikaven pe duj nivelura akharen pes te keren kolaboracia mashkar pumende, aijal kerel pes and-I Belgique, and-i Espagne, and-i France, and-i Italie, and-i Roumanie, thaj and-o Luxembourg. O objektivi kaj te dikhel pes sar te kerel pes kaj te dzal pes and-I shkola si maj konrektno and-o Pays-Bas, and-o 1985, kaj kerel pes kompletno integracia and-o siklijavipen maj anglal kaj te astarel pes i shkola po niveli ko siklijavipen primar thaj akharel pes *basisonderwijs*. And-i Irlande, akaija integracia kerel pes thaj silas jekh bari tradicia katar o XIX shelibersh. Keren pes akademikane aktivitetija and-e nesave thema kaj te shaj te ovel maj lokeste e chavoreng e and-o siklijavipen primar.: and-i Danemark and-o *børnehaveklasse*, and-i Irlande and-e *infant classes*, and-o Pays-Bas and-e *basisonderwijs*, and-i France kaj I “sekcia e bareng e” (5 bersh) lel jekh kotor and-o *ciklo vash o fundametalno siklijavipen*.

Kaj te dzal pes maj dur e shkola, kaj te na mekel pes, mashkar I familia thaj I shkola akava si kerdo so maj but and-i Danemark thaj and-I Allemagne. And- e savore thema I importancia, o vaznipen kaj te ovel partisipacia katar o deija thaj o dada kerel pes kaj kerdo asoziacie e familienge – e dadenge thaj e daijenge.

I artikulacia mashkar I shkola maternel, thaj I elementarno shkola savi naj e siklijarnenge katar I bari sekcia thaj katar o preparatoarno klaso, si kerdi katar sajekh katar o proekti katar sajekh katar akala duj shkole. Voj del posibilitea kaj te ovel jekh chachutni programa vash o aktivitetija thaj vash o ciklo pala saveste sikljion pes o fundamentalna butija thaj te ovel jekh individualno dikhipen sar dzal pes e shkolasa pe sajekh katar o chavore and-o momenti kana achavel pes mashkar I shkola maternel - cikni shkola thaj I shkola elementer. I responsabiliteta katar I shkola maternel si dvoino, silas duj responsabilitete. Voj trobul te kerel o anglutno siklijovipen, ande late sikljiol pes maj anglal. Ande late trobul te oven savore chavore andre, thaj voj si o parvo etapi, o maj anglutno etapi katar o fundamentalno siklijavipen, thaj bi lako nashti te ovel pes lache and-I shkola, nashti o siklijovipen te ovel lache.

VASH AMARTO PROEKTI, PALA AMARO PROEKTO

Jekhe chavorese savo gelo and-i cikni shkola, thaj save siles dzanglipen thaj kompetencia thaj si jekh bari koperacia mashkar i familia thaj i shkola, o problemi kana « te dikhel pes individualno po chavro vazdel pes » kana inklel katar i shkola primar si, so achela kana mekena pes o duj kulture?

Thaj vi kana naj nisavo dzanglipen.... Akate kerel pes referencia e romane chavenge kon ni gele and-I shkola maternel.

O pedagogko lil, o dokumenti, si o jekhto mothovipen, thaj amen gindisaras kaj si efikasno, ka dikhel te ovel zoralo vash akala butija save trobun, e romenge, e sintonenge, thaj e pirutne romenge.

3 O paripen save silen e romane chavoren kana te dzan and-I shkola maternal

Kontexti

O romane chavore naj len preparacia kan te dzan and-i shkola, thaj vi i pedagogika achel formalno and-e savore thema and-i Evropa: o programe maj anglal i shkola, e shkolake programe, thaj i kurikula. O bare presie thaj save but droma aven lendar, e chavoren silen problemura kaj te axialjioven, kaj te ovel len koncentracia, thaj motivacia, thaj aijal von but droma meken I shkola, thaj inklen katar I shkola. Akava fenomeni dikhel pes so maj but ko romane familie save si chore. O deija thaj dada roma, naj len posibiliteta kaj te ovel len I vazni roliza te oven sar edukatorija. O ekonomikane problemura saven silen e familien, kaj naj informacia thaj o love save naj, kontexti and-i familia savo naj zoralo, odote kate o chavo lel o fundamentalna elementura kaj te shaj te ovel lache thaj te kerel peske protekcia.

So achel, so si

O amerikancura kon keren rodimata L. Schweinhart thaj D. Weikart keren konstatacia, mothoven, penen soske o chavore save si katar etnikano minoriteti si lache and-i shkola, thaj dzan lache, kana gele thaj kana sasa len jekh shkola, maj anglal kaj te astaren i shkola. Kerel pes observacia, dikhel pes soske o chavore si maj but lache, thaj si maj lache e shkolasa kon gele maj anglal te astaren I shkola, katar o chavore kon ni gele thaj kon beshle and-o familie. O chavore “kon si problemake, saven silen problemi” save sasa len jekh azutipen maj anglal kaj te astaren I shkola kana astaren I shkola primar si maj lache. Lengere siklijarne dikhen kaj si maj lache lençar, thaj len silen maj pozitivna rezultatura “katar o chavore saven silen problemura”. Thaj saven na sasas len jekh siklijavipen maj anglal kaj te astaren I shkola. O chavore dzanen kana o bare kamen lendar te oven len lache rezultatura thaj kaj te oven len pozitivna butija. O chavore save si katar o minoritetija save astaren I shkola thaj saven silen preparacia, ka ovel lenge maj lache thaj ka oven maj pozitivna rezultatura thaj ka oven maj lache and-o situacie and-e savende ka araken pes. Katar o pozitivno dikhipen savo ka keren peske o siklijarne pe lende, von ka astaren te inkijaren pes lache, thaj ka oven lache chavore. O pozitivno dikhipen savo ka keren peske o siklijarne pe lende, ka ovel lache vi lengere familienge, thaj sa gova ka ovel lache vi lengere chavorenge. Akale manushenge kon keren rodimata, sa akala butija thaj o siklijavipen maj anglal kaj te astarel pes I normalno shkola ka

ovel len pozitivna rezultatura maj dur kana o chavre ka dzan and-I shkola primer thaj and-I mashkarutni shkola.

So kamel pes, so ashugijarel pes

So kamel pes te del pes I posibiliteta pe savore chavre te dzan and-I shkola, thaj te kerel pes kaj vi o familie te ovel len interesi karing akava prozesa, thaj kaj te kamen katar pire chavre te dzan and-I shkola kana si maj cikne, kana si maj terne. Jekhe rigatar I cikni shkola, I shkola maternal del posibiliteta te keren o chavre pumari personaliteta, thaj te ovel len otonomia, te oven mashkar manusha save naj katar lengiri familia, thaj avere rigatar te sikaven pes, te ovel len I kompetencia savi trobul kaj te ovel len o fundamentalno dzanglipen.

3.1 Kulturake faktorija

Sar pendam amen, i shkola ni dikhel pes sar kanchik pozitivno katar o roma thaj katar o sinte. Kaj te shaj te ovel len jekh maj lacho axakijaripen karing i shkola, musaj te len pes and-i godi but katar e kulturake tabu save isi. Kajekh aven katar o pare, bilache experience save sasan len e familien, thaj saven naj len maj but pakiv and-i shkola. I shkola lenge si sar jekh vareso kalo, ande saveste naj tolerancia, thaj savo si avrijal. Thaj vi o maj anglutne problemura savi si e kheresa, e butijasa, thaj e sastipnasa (dikhen i rubrika « Ekonomikane faktorija »). O chavore silen jekh bari liberteta and-o verver familie, thaj von len o desizie thaj si o manusha kon silen bari influencia kana te len o familie desizie thaj vi kana si vash i shkola, vash o siklijavipen. Jekh chavro te ni kamel te dzal and-i shkola, i dej thaj o dad naj len nisavi desizia, nisavo vakijaripen pe gova, kana o chavro kamel te dzal and-i shkola, o familie ni penen kanchik thaj o chavro ka dikhel te ovel les jekh experienca and-i shkola. Trobul kaj vi akale chavoren silen i posibiliteta, o shaipen kaj te dzan and-i shkola, te achen gote, thaj te kerel pes respekti karing lende thaj karing lengiri kultura. I romani kultura dikhel pes and-e jekh kultura savi si dominantno thaj savi naj but zorali. O familie kamen thaj shaj te den pakiv and-o siklijarno kaj te sikavel lengere chavoren te drabaren, te xramosaren, te ginen... aman von naj ka kamen nisar o siklijarne te keren i edukacia lengere chavenge. Thaj vi o familie ni kamen but, te den pakiv karing e shkolake institucie save von dikhen sar vareso bi prindzardo, thaj savestar daran

(fizikane thaj kulturalno) pe cikne chavore savengi edukacia trobul te avel so maj but katar i familia.

O dzivdipen e Romesko, o Sinto, thaj o Pirutno manush, si and-e familia, mashkar e familia thaj kerel pes pe jekh organizacia pe sosialno baza, pe jekh ekonomikane kidipen, thaj jekh edukaciako kidipen.

And- e pare situacie, thaj kana naj laches, akava si jekh elementi savo siles stabiliteta. O manusha nashti nisar te ovel korkoto thaj nashti te beshel korkoro.And-e akava kontexti i edukacia e chavorengi si kolektivno.Vov/voj beshel mashkar savorende mashkar duj vaj trin generacie, thaj leski sozalizacia si mashkar akava savo si jekh kidipen, jekh sekuriteta thaj jekh axakijaripen.

VASH AMARO PROEKTI, PALA AMARO PROEKTI

DIKHINDOR AKAVA KONTEXTI I PROPOZICIA SAVI KA KERAS AMEN KA OVEL E FAMILIENGE THAJ E CHAVORENGE THAJ VI VASH E SHKOLAKE MEDIATORIJA. AIJAL VI O FAMILIE KA OVEN ANDRE ANDE AKAVA PROZESI THAJ KA OVEL LEN MAJ BARO INTERSI KAJ TE DZAN LENGERE CHAVORE AND-I SHKOLA.

I familia thaj i shkola naj jekh thaj trobul te dzal pes maj dur akalestar, trobul te dikhel pes maj but. But si katar o manusha kon keren rodimata save kamen te dikhen i problema : sar shaj akala centrura te oven maj lache karing o familie thaj karing akava so kamen o familie, thaj sa gova te kerel pes kaj te ovel maj lache e terne chavorengi ? Sar i rolija katar akala centrura ande savende kerel pes i edukacia maj anglal kaj te astarel pes i shkola, sar shaj te von te pashijaren pes pumare akiençar mashkar edukaciaki akcia thaj i familia sar te pashijaren pes akala duj butija ?

3.2 *Ekonomikane faktorija*

O bilache kondicie ande savende dzvisaren o romane familie si jekh katar o elementi savo ni del posibiliteta e romane chaven te keren integracia and-e shkolaki sistema.

O Roma/ o Sinte thaj o Pirutne silen problemura and-i shkola katar lengiri sozialno situacia. Akava trobul te lel pes and-I godi te kamel pes katar o familie te kamen I shkola thaj o chavren te dzan lache and-I shkola. Akala problemura silen duj riga.

- Praktika : kaj len than kaj te keren o butija saven trobul len e shkolake, thaj nashti sar sosa te dzan and-i shkola, akava avel katar o getura and-e savende beshen o roma, but fora, but droma von beshen dur katar o transporti, thaj naj len shkolaki karta. O kondicie and-e savende dzivisaren, thaj vi ande nesave thema membrura e Romen najlen elektrisiteta, naj len elektrika;
- Finansiarno lovençar: but romane familie nashti te pokinen pumaro transporti, (kana si gasavi posibiliteta), vi po pustika, thaj vi o butija save trobun e shkolake.

3.3 *I shkola kamel li voj kaj te dzan and-e late romane chavore?*

Kana dzal pes and-i cikni shkola, and-i xurdelin but droma dikhel pes soske o chavre naj ashugijarde, ni kamen pes thaj naj kon te resel len, thaj trobul o chavre te maren pes but kaj te shaj te achen, soske o relacie saven silen e avere chavrençar anen konfliktura, sa akale konfliktura aven mashkar o Roma thaj o Gadze desar shelibersh, bute bershendar. O chavre gindisaren soske dzivisaren jekh kultura savi naj prindzardi pal o xakaj, kana lengiri kultura thaj chib si sar marginalno, pandi, and-o vakijaripen thaj and-o butija save keren pes, thaj ni lel pes and-I godi and-e edukaciaki sistema.

I romani kultura silas jekh evaluacia savi zorijarel pes thaj dzal maj opre, katar o shajpen kaj te kerel pes adaptacia pe savore situacie. And-o kadro vash I edukacie e ternegne, si jekh bari importancia, jekh baro vaznipen katar o risiko, I dar kaj te xasarel pes o identiteti, kana nashti te kerel pes maj but o kontroli thaj te del pes I pakiv “ pe jekh bi pridnzardo manush”, vaj pe jekh institucia.

Ake akava si and-i shkola. I shkola trobul te kerel lachi definizia savi te axakijarel pes lache katar o chavore thaj katar o familie, thaj te dikhel pes sar si I shkola, thaj shaj von te keren

akseptacie pe gova, te kamen gova, vaj na. O Roma te xasarena I pakiv karing I shkola, thaj von inklen, vi te geletar and-e late but bersh, gova len ni interesilen, ni len gova andi godi but. Thaj von shaj te len o risiko kaj te na bichalen maj but pumare chavoren and-I shkola. O Roma dzanen but lache thaj dikhen but lache o thema and-e savende von dzivisaren, thaj vi von dzivisaren jekh butija sar o Gadze. Vi von dikhen kaj sajekh gives si pares sarkaj si e Gadzenge te len pes and-I godi thaj te sikljion pes sa akala butija, ekonomikane, sozjalna, politikane thaj sa sosi turijal lende.

I shkola avgives si o than kaj del pes siklijavipen, dzanglipen, thaj kate sikaven pes o instrumentija sar te kerel pes. O Roma trobul te den I posibiliteta pumare chavrenge te dzan and-I shkola, thaj te oven dikhle laches katar sa o manusha and-o trajjo. Katar piri rig I shkola trobul te tovel mexanizmura thaj strukture save te den posibiliteta kaj te na oven von durijarde katar e edukaziaki sistema, thaj te oven avrijal latar.

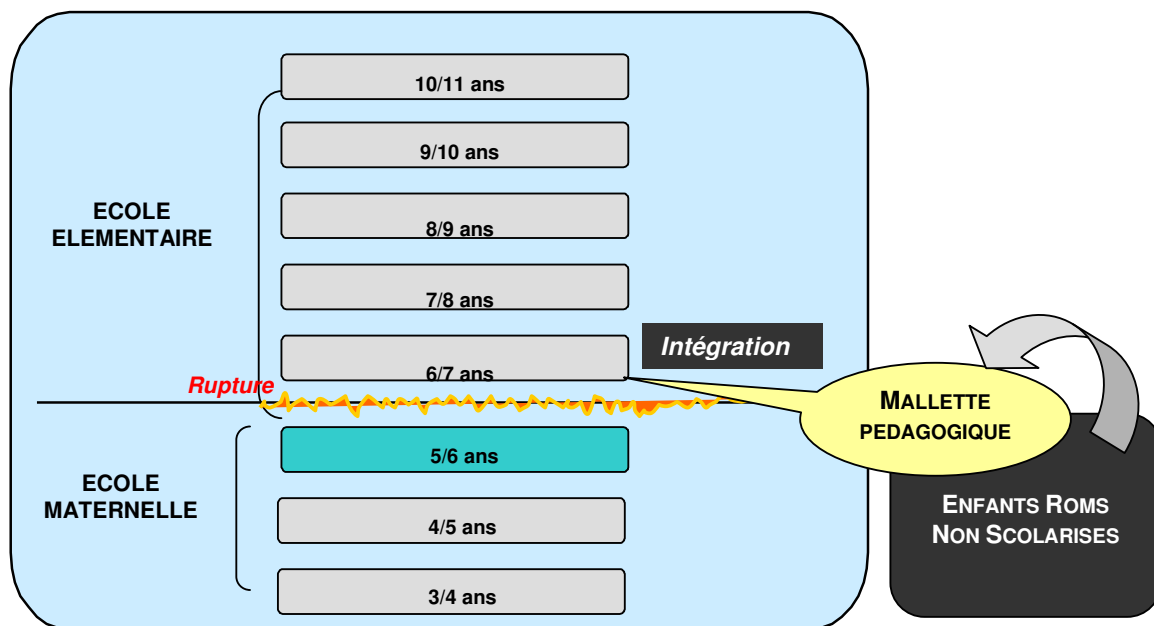
4. O pedagogko lil, dokumenti : jekh lachi solucia

1. Lesko than thaj leski definicia

O shov maj anglutne bersha e chavrenge si but importantna, thaj silen bari rolija, akala bersha kelen but vazni rolija kaj te shaj o chavre te sikljion thaj te dzan maj opre e shkolasa. Te astaras katar akaija konstatacia, kaj o terne romane chavre ni dzan and—i cikni shkola, thaj kana astaren o preparatoarno klaso, silen problemi sose najlen o bazikano dzanglipen, thaj akava anel jekh segregacia. Akaja segregacia si temporarno amen keras propozicia pe jekh originalno instrumenti. Leskoro objektivi si te azutisarel e chavoren katar o 5 dzi ke 7 bersh thaj te del o kompetencia saven trobun te oven thaj save sikljion pes and-i shkola : **O PEDAGOGKO LIL, DOKUMENTI.**

Akava lil, dokumenti lesa kamel pes te azutisarel pes kaj o rezultatura and-i shkola e chavoreng te oven maj lache, thaj te azutisarel pes mashkar o dzvidipen e manushençar thaj i Shkola.

But katar o romane chavore thaj katar o pirutne chavore ni dzan and-i cikni shkola. Akala chavore aven katar o familie saven najlen love thaj saven silen sozjalna problemura, kon ni kamen but o siklijavipen, thaj odolestar o “pedagogko lil, dokumenti” si kerdo lenge.

Akale butijasa kamel te kerel pes :

- Te keren pes instrumentija vash i edukacia, save te ovel len kulturalno adaptacia thaj te oven atraktivna (kelimata, odizie, kasete katar i seria « Isidore thaj Marianne », experiencie thaj aver.)
- Te kerel pes buti akale instrumentençar and-o romane familie, korkore lendar vaj katar o mediatorija save shaj te keren buti lençar.

I buti e kasetençar del posibiliteta kaj te kerel pes buti jekh bare publikasa (thaj shaj o manusha te keren buti korkore lençar), thaj vi del posibiliteta kaj te kerel pes direktno e chavoreng (thaj lengere familienge) thaj te lacharen pes nesave problematike save si e shkolasa, thaj e problemonençar e siklijavipnasa (so maj but save si vash o xramosaripen, thaj vash o aver siklijavimata).

2. Nesave bazikane prinzipura pala savende kerda pes o dokumenti, o lil.

- a. Te ovel otonomija ko siklijavipen
- b. Jekh siklijavipen kelimasa: te sikljiol pes thaj te kelel pes
- c. Jekh tematikano siklijovipen : trin deklinezacia and-o dokumenti, and-o lil
- d. Kaj te kerel pes evaluacia : o lil, i cikni pustik vash o kompetencie

a. Te sikljiol pes korkori, te ovel otonomia and-o siklijavipen

O prinzipi kaj te ovel otonomija, te sikavel pes o manush korkoro si, i baza pe savore aktivitetija save si and-o dokumenti, and-o lil : kana o mediatori najstalo, vaj o dad/ i dej o chavro shaj te kerel buti pe diferentna aktivitetija savei si and-o pedagogko lil, dokumenti. Odolestar trobul te lel pes jekh metodi kaj te keren buti pala leste o mediatori thaj familie maj anglal. Thaj te ovel jekh kaseta savei te ovel e chavrençar pala sasti vrijama and-o sikliajvipen.

I otonomia kaj del pes, thaj te ovel o manush korkoro, thaj te kerel pes jekh lacho, efikasno siklijavipen kaj te ovel, putaripen karing o aver, vash o sikliajvipen, thaj vash savore materialura pala savende te sikljiol pes. Aijal sikljiol pes o manush te ovel peske korkoro piro gazda thaj te ovel diferentna module vash i otonomia (kognitivno, thaj informaciaki...).

I otonomia si vi jekh modeli, jekh metoda savi si but aktualno and-i pedagogika, and-o siklijavipen.

Amen dzivisarar and-e jekh societeta and-e savijate si informacia. Vi o zorijaripen thaj o nevipen and-I texnika si jekh katar o prinzipalna butija vash o paruvipen and-o siklijavipen. Akaija evolucia and-o siklijavipen, I texnika, thaj o informacie, o formacie kerel kaj te gindisarel pes kaj kana si o maj cikne, terne bersha and-o siklijavipen. I orientacia thaj I otonomija sarjekh konstrukcia katar o dzanglipen, thaj jekh organizacia and-I pedagogko buti:

- jekhe rigatar, o problemi kaj te ovel aksesi, thaj kaj te kerel pes validacia, te prindzarel pes o siklijavipen so kerda pes, kerel relaticizacia ko profesionalno siklijavipen, thaj ki metoda kaj te sikavel pes

- Avere rigatar o kapaciteti save siles e manushes nashti te sikljiol pes sa : nashti o manush te dzanel sa.

Akalestar inklile aver butija vash o dzanglipen (aver kritikane rodimata and-o siklijavipen, epistemologija):

So te dzanel pes, thaj te dzanel pes te sikljiol pes ?

I pedagogko sistema savi si akana si kerdi and-e jekh kontekstualno themutnipen, thaj silas organizacia savi del jekh dzanglipen thaj o instrumentija kaj te kerel pes i konstrukcia.

Amen ka mothovas nesave pedagogka tendencie save dzan khetanes chavrenge otonomijasa :

- O siklijavipen pal o kompetencie
- O siklijavipen vash o metodura thaj sar te gindisarel pes.

VASH AMARO PROEKTI

I aktualizacia vash o siklijavipen thaj vash o materiali savo si ande and-o lila, kerel kaj trobul te ovel jekh dzanglipen, te oven kompetencie, te oven metodura, thaj o objektivura thaj transversalna kompetencie. Pal akaija baza amen ka keras amare aktivitetija :

- Maj anglal kamel pes te del pes posibiliteta e chavorenge te ovel len neve kompetencie(te dzanen, thaj te dzanen te keren) thaj gova te kerel pes dikhindor lengiri mantalno reprezentacia, thaj sar sikljion : **O AKTIVITETIJA KA KEREN PES PAL O NIVELI PALA SAVENDI SI O PROBLEMURA AND-O SIKLIJVIPEN.**

- Pal odova, ka trobul te del pes posibiliteta e chavorenge te shaj te dzanen laches sar te sikljion, thaj te dzanen so te keren pes kana si kanchik savo ni penel pes, a savo axakijarel pes: **AKALA AKTIVITETIJA KA OVEN, MANIPULACIA, ASTARIPEN, OBSERVACIA.**

- O aktivitetija pala savende ka sikljiol pes musaj te den e chavoren i posibiliteta kaj te zorijaren pumari kapaziteta vash o vakijaripen and-i chib and-e savijate sikljion : **PARAMISIJA, POEZIE, GILJA, O CHAVRE KA TROBUN TE KEREN ISTORIE, THAJ AVER.**

b. Jekh sikljivipen kelimasa : « te sikljiol pes thaj te kekel pes »

O pedagogko lil ka del posibiliteta « te sikljiol pes thaj te kekel pes ». Si klaro kaj del posibiliteta e chavoren te sikljion, von kana ka putren o lil, ka putren te kelen, a von ka sikljion lasa.

Te kiden pes, te kerel pes komparacia, te drabarel pes,
Te dikhen pes o slike, te ginel pes, te kiden pes, te dikhel
Te kerel pes experimentacia.....

Thaj vi te ashunen pes o gilija, o paramisija, o poezie....

Thaj sa jekh lil ka ovel lesa jekh video kaseta thaj ka kerel pes lesa buti : I Mariane, jekh cikni kateriza, thaj lakoro amal o isidor o shoshoj.

« Lache chavore, ashunde tumen te vakijarel pes tumenge vash o Isidor thaj i Marianne ? Akala si duj manusha kon ni prndzaren pes thaj kon kamen pes but thaj save han pes but pe sasti vrijama. I Mariane si jekh cikni kateriza, savi si but inteligentno thaj butikijarni, save kamel but te dikhel o sundal, te ashunel paramisija, thaj historie, thaj voj kamel but te kelel sarkaj te ovel profesoriza. Lakoro amal o Isidor o shoshoj, vov kamel but te sovel, te hal, te vorbisarel, te kelel pese thaj.... ‘ « te kerel sikavde butija », te kerel sikavde kelimata. Von ni kamel kaj aver te kerel lesko uroki, gova so trobul te sikljiol, vareso so i Marianne kerel lese kaj te del les holi.

I Mariane kamel but te pirel and-o sundal kaj te resel pes chavorençar, thaj te kerel lençar aventure. O Isidore dzal lasa thaj vov kamel sa te vorbisarel anglal o chavore, ama vov kerel but dilimatura.

Chavalen, cheijalen keren tumenge preparacia, thaj beshen lache thaj dikhen sa o paramisija katar amare amal, o paramisija save von kamen but ».

Ko agor ki paramisija i Marianne thaj o Isidore ka karen jekh sinteza thaj ka mothoven o neve vorbe katar o diksioneri, o lafura katar o paramisija, thaj vi o maj palutno nevipen katar o Isidore, thaj aver. O chavoren ka sikaven pes te sikaven jekh xramosardo mesagi thaj sa gova te kerel pes slikençar, thaj vi te keren pes jekh cikni obikolka, okragnost, thaj vi aver.

c. Jekh tematikano siklijavipen : trin kotora katar o dokumenti

Sar mothovdam amen, I shkola maternel, ako siklijavipen thaj I struktura pal lakoro siklijavipen kerel pes and-e panch aktivitetija. Sa jekh katar o aktivitetija si importantno vash e chavrengo siklijavipen thaj si I baza vash lengoro siklijavipen. Sa jekh siles partisipacia and-o siklijavipen thaj kerel pes avtentikani komunikacia, thaj gova kerel pes and-I experientia thaj and-I akcia. Thaj sa jekh si I okazia e chavrengi te keren organizacia and-o sundal and-e saveste dzivisaren, thaj te keren konstrukcie vash o kategorije save kiden o butija save si turijal lende, thaj vi von sikljion te inkijaren and-I godi thaj te dikhen laches o kriterura save isi, thaj save naj jekh.

And-o maj anglutno vaxti amen keras propozicia vash o trin kotora katar o dokumenti:

O tematike « Te dzivisaren snagasa » te dikhel pes pe t

i tumare truposa, tumare and-o aver trin oblaste.

Tema 1 : O vakjaripeŋ/ o langagi o maj impotantno katar o siklijavipen

« O Isidore thaj i Marianne dikhen sosi o xramosaripeŋ (provizoarno akharipeŋ)

O vakjaripeŋ kerel pes leskoro exersiso svako gives, ama leskere maj kompleksna funkcije dikhen pes and-e organiziruime situacie save den posibiliteta sajekhe te dikhel, te kerel

struktura pe neve butija, te axaljiovel pes so vakijarel o aver, thaj thaj so mothoves tu, te shaj o vaver te axaljiovel tut.

O aktivitetija save ka keren pes ka den posibiliteta e chavore te dikhel sosi I analfabeta, thaj sar I analfabeta del posibiliteta te xramosarel pes thaj te drabarel pes.

And-o aktivitetija save vakijaren pes von den posibiliteta kaj te dikhel pes sosi o xramosaripen and-I cikni shkola. Akava si but importantno vash o siklijavipen maj dur, akava si jekh but importantno kaliteta

Tema 2 : Te dikhel pes o sundal

« **Isidore, o baro diklijarno! Marianne ...** » (provizoarno akharipen)

Akala aktivitetija save ka keren pes ka den posibiliteta e chavoren te dihken sosi o fizikano sundal thaj o dzivdikano sundal. Von ka den les posibiliteta te lacharel o butija sar trobul thaj te kerel lenge strukturizacia. Von ka den les posibiliteta te mothoven sosi o chachipen, te keren klasifikacia, thaj te toven o butija sar trobul te keren sa kaj te shaj jekhe lafesa te axaljiovel pes.

Katar akala exepriencie save naj pare, o chavro/ chej sikaven pes te keren pushimatura maj lache, te dihken save situacie shaj te aven, te dihken so shaj te achel akalestar, thaj te sikljion te gindisaren, te keren relacie katar akala butija so achen, te keren butija pala savende shaj te kerel pes kategorizacia, thaj te sikljion sar te gindisaren maj lache.

Tema 3: I sensibilizacia, l'imaginazia, i creazia

« **Isidore, Marianne thaj o dilikane farbe** » (provizoarno akharipen)

And-o bersha kana o dzanglipen thaj inteligencia si but sensiblo, o aktivitetija vash i creacia, thaj o artistikane butija trobun te keren pes so maj but, thaj te oven so maj zorijarde.

O chavro/ vaj I chej trobun te roden, te gindisaren, te keren transofrmacia, te mothoven, te sikaven kaj kamen te keren neve butija. And-o realizacie, thaj and-o butija kaj ka keren pes ka mukhel pes jekh rig kaj te ovel vash I spontanost, thaj o gindisaripen, I imaginacia. Kaj te shaj te sikljiol pes o chavro te dzal maj dur and-e piro siklijavipen, o aktivitetija thaj o butija save trobul te keren pes katar akava dokumenti, akava lil, trobun te den les posibiliteta kaj te shaj te sikljiol sar te kerel. Aijal vov shaj te sikljiol neve butija sar te kerel, texnikane butija save buxlijaren o siklijavipen sar te kerel pes.

O transversalna teme and-e trin dokumentura :

Te dzivisarel pes khetanes

Katar o paramisija thaj katar o audio (o manusha o Isidore thaj i Marianne) o chavro ka sikljiol te sikavel, te dzivisarel e averençar thaj te kerel koperacia e averençar, thaj ka dikhel vi butija save ka den les posibiliteta te sikljiol sar inkijaren pes o avera, sar von shaj te keren butija korkore. Aijal te kerel identifikacia thaj te dzanel o funkcie thaj i rolija e maj barenge and-i shkola, te kerel respekti vash o reglamenti and-o dzivdipen e averençar (te kerel pes respekti karing o aver manush, reglura sar te inklijardol manush...) thaj te sikavel sa gova karing pire amala, nesave prinzipura katar o dzivdipen khetanes (te ashunel, te azutil, te ovel iniativa..).

Te kerel thaj te sikavel pire truposa, pire snagasa

And-e akava periodi kana si o cikne o chavore kana sikaven pes o fundamentalna butija : (te pirel pes, te prastal pes, thaj te dzal pes katar jekh thaj pe aver...), ekilibro (te inkijardo pe jekh punro...), manipulacie (te inkijare, te carde, te buti, ...), te chude, te kere butija and-e te vastende....

Sa jekh drom o audio material ka azutisarel e chavren thaj ka mothovel sar te ovel :

" te dzal pes so maj dur " (atletikane aktivitetija) akava naj jekh « kaj sar te pire pe jekh punro » " (atletikane butija).

d. I buti thaj i evaluacia : i pustik, i kniga vash i kompetencia

« I evaluacia si jekh fondacia katar o butija save isi tut » Bartes

I buti thaj i evaluacia sikaven pes diferentno kaj te shaj te keren adaptacia po pedagogka tendencie and-o verver programe pala savende keren pes analize.

Vakijarel pes, vi kaj te oven aver metodura, te ovel o portolio, auto evaluacia, te kerel pes evaluacia katar o avera chavre kon sikljion.

VASH AMARO PROEKTI

Katar o pedagogikane tendencie save si i baza ande amaro proekti (kaj te shaj te sikljiol o manush korkoro, te dzan les maj but, te sikljion pes metodura, thaj te sikljiol pes sar te gindisarel pes), amen kamas maj anglal te keras propozicia vash jekh instrumenti savo ka del posibiliteta e chavre te kerel peske korkoro evaluacia, te ovel autoevalucia. Ka kerel pes jekh buti savi ka del posibiliteta te oven maj but kompetencie andre thaj kaj te dzanen pes katar o chavro.

Kaj te kerel pes akava (and-o sientifikane thaj texnikane butija), kava ka del posibiliteta te oven prindzarde o kompetencie save trobul te dzanen pes.

Pal odova, o mediatori, thaj/ vaj o dad ka peren andre i pustik vash o dzanglimata, o kompetencie savo ka sikavel pes anglal o siklijarno kana ka dzal pes and-i shkola. Akaja pustik, akava lil ka ovel kerdo kaj te shaj te na ovel pare te axaljovel pes thaj ka ovel gaija :

« Dzanav.... »

« Ni dzanav vadze lache... »

« Te mothovav vareso gova te kerav les risuvimnasa »,

« te xramosarav mo

alav »,

« te ginav dzi ko desh »,

« te farbisarav jekh image », thaj aver.

And-o service katar amaro proekti thaj katar aver organizacie (pal odova ka oven verver nivelura kaj te ovel maj pares), I evaluacia shaj te kerel jekh dispozicia katar o pilotagi savo te del posibiliteta kaj te ovel realizacia vash o diferentna objektiivura: te sikaven pes o cikne chavore, te ovel len preparacia kaj te shaj and-i shkola maj anglal, te dikhel pes kaj te na ovel segregacia avrijal katar I shkola, te vakijarel pes e familiençar vash I shkola, thaj so trobul te dzanel pes and-I shkola. I evaluacia si kaj te shaj te del pes importancia, te dzanel pes save butija te inkijaren pes.

5. Konkluzie

Dikhindor i spesifisiteti e pirutne romenge thaj e romenge, i rolija savi sile e dokumente e chavorengi maj anglal kaj te astaren i normalno shkola, ni kamel pes akale dokumentosa te zamestisarel pes i cikni shkola. O dokumenti kamel pes lesa te azutisarel pes o andikapo savo si bershendar vash o chudipen katar i romani kultura katar o aver manusha. I ideija si vi kaj o dokumenti, akava lil te kerel preparacia e romane chavenge thaj e pirutne chavenge kon ni gele and-i cikni shkola kaj sasas len problemura save mothovdam maj opre, thaj nashtisaren, thaj naj len i preparacia vash o niveli savo trobul len kaj te astaren i elementarno shkola.

E maj ciknorenge, amen kamas te das len preparacia vash o sozjalno – afektivno plani thaj intelektualno maj anglal kaj te astaren i shkola, thaj te del pes lenge maj lachi shansa kaj te dzan maj lache and-i shkola, so maj but vash akala chavre kaj silen maj but problemura ;

Amen gindisaras :

- Te ovel e chavoren jekh pedagogko instrumenti, savo te ovel ko thaj vash o pustika save najlen and-o Romane familie
- Te kerel pes buti vash o gindisaripen e chavorengi, kaj te oven putarde, thaj vash i sensibilizacia and-i kultura e chavorengi
- Te del pes posibiliteta te ovel jekh zorijaripen « intelektualno » e chavorengi
- Te kerel pes preparacia e chavorengi kaj te shaj te astaren i shkola
- Te zorijarel pes lengi godi sar kaj te oven jekh manush katar o them, katar i phuv ande savijate dzivisaren

Amen gindisaras vi :

- Akava lil, dokumenti vash i kompetencia, pal i anglutno siklijavipen e chavorengi ka oven sar jekh posibiliteta kaj te na ovel segregacia and-i shkola.
- O familie ka dzanen vi kaj e chavoren silen motivacia, vi e chavoren kaj te shaj te astaren i shkola maj anglal.
- E familien ka ovel len jekh aver dikhipen karing i shkola thaj kaj ka ovel jekh dialogi, jekh vakijaripen « familia – shkola » savo ka kerel pes.
- O dokumenti kaj ka ovel and - e maj but khera, and-o karavane, ka zorijarel jekh dinamika mashkar o cikne, savi ka azutil vi e daijen, vi e daden, thaj vi akalen so silen maj but problemura.

O dokumenti ka kerel pes turijal trin tematike, ande savende ka fulen savore aktivitetija pala savende te ovel struktura vash o siklijavipen kana agordisarel pes i shkola maternel/ i cikni shkola:

- O vakijaripen o maj importantno and-o } siklijavipen
- Te dikhel pes o sundal } }
- I sensibilizacia, l'imaginazia/ te gindisarel pes, i creacia – kaj te kerel pes

Propozicie kaj te dzal pes maj dur e proektosa :

Te ovel jekh dokumenti savo te ovel maj zoralo, thaj maj paro siklijavipnaske.

E maj puranenge, thaj akala kon sikile, o pedagogko lil shaj te zorijarel i experiencia savi shaj te del posibiliteta kaj te ovel pes khetanipen mashkar i shkola thaj o familie.

6. Perspektive : Familijaki edukacia

Propozicie kaj te dzal pes maj dur e proektosa : formacie e familienge

Kaj te dzal pes lache and-i shkola, thaj kaj te ovel sa lache e siklijvaipnasa, gova si jekh thema savi vakijarel pes and-e sasto sundal. Sigo (thaj so maj but and-i Etats- Unis) kaj te na dzal pes lache and-i shkola, thaj o problemura e shkolasa gova dikhel thaj kerel pes akciençar save keren pes anglal o familie:

« Sajekh dej thaj dad ka ovel o maj anglutno siklijarno pe chavreng, thaj ka del katar piro vaxti, svako gives, kaj te shaj te sikljiol so maj anglal kaj te astarel i shkola; o familie ka kerel pes lenge i formacia thaj azutipen savo trobul len. (...) O familie trobul te ovel len jekh aktivno rolia and-o siklijavipen kana si cikne lengere chavore thaj so maj but te keren pes butija, aktivitetija kaj te drabarel pes svako gives katar o chavore. O familie trobul te ovel len aksesi kaj te ovel len azutipen, gova so maj but te kerel pes e familiençar save si chore, thaj save naj len but shkola. » (America 2000, An Education Strategy, - plani po bersh 2000, astardo ko 18 aprilo 1991).

I kondicia jekh katar o maj importantno kaj te dzal pes lache and-i shkola, thaj kaj te oven lache rezultatura e shkolasa, si o fakti kaj trobul te dzal pes svako gives and-i shkola.

Amen gindisaras kaj te ovel jekh programa vash i formacia e familienge, akava ka ovel jekh azutipen vash o problemura e shkolasa, e edukaziasa, e sastipnasa e chavoreng kon si roma, o sintura, thaj o pirutne roma. Akaija programa kerdi akale manushenge ka lel and-I godi I kulturalno spezificiteta, thaj vi ka inkijarel kaj te ovel siklijavipen kelipnasa.

E familiaki edukacia silas interesi vash o aktivitetija saven keren pes katar o deija thaj o dada karing o chavre, thaj katar o sozjalno azutipen, kaj te shaj te kerel pes formacia, te azutisarel pes, thaj kaj te dikhel pes te keren butija save nashti te keren pes katar o familie.

I familia si o than kaj kerel pes i identiteta e manusheski, thaj kaj keren pes o proektura and-o vaxti kaj avel, o avnutnipen. Si vi jekh than kaj si negativna thaj pozitivna butija karing o sozjalna siklijavimata, afektivna thaj kulturalna. Dzanel pes avgives kaj « kana i familia dzal, sa dzal », thaj vi i shkola savi si and-i maxala, and-o pero...

Kaj te achel dej/ dad gova si jekh naturalno fenomeni pe biologikano plani, a na pe psixikano plani.

Kaj te achel pes dej/ dad gova si jekh prozesi ande saveste o manush prindzarel pes, thaj si jekh axialjiovipen savo o chavro/ chej dzivisarel les and-o diferentna bersha katar piro dzivdipen.

Akana si but proektura kaj keren pes and-o sundal, and-i lumija vash i formacia e familienge. Von keren pes so maj but e familienge save silen problemura, saven silen pari situacia. O rezultatura save inklen si but lache, thaj den stimuli. Amen sikavas tumenge varesave examplura and-o anexi, ki rig 30.

7. Bibliografia, pustika/ knjige kaj shaj te drabaren

- Adams, R. S. (1972). Observational Studies of Teacher Role, p. 440-459, in *Revue Internationale de Pédagogie*, 18 (4).
- Bernard, F-X., Ailincal, R. (2002). *Les tendances en pédagogie*, Cité des sciences et de l'industrie, Paris.
- Eurydice, (1995). *Preschool*, Luxembourg : Office des publications officielles des Communautés européennes
- Deleau (Michel), Gandon (Eva), Taburet (Véronique). – Semiotic mediation in guiding interactions with young children: the role of context and communication handicaps on an distancing in adult discourse, *European Journal of Psychology of Education*, 8-4, 1993, p.473-486.
- Develay, M. (1995). *Savoirs scolaires et didactiques des disciplines – une encyclopédie pour aujourd'hui*, collection pédagogies, Paris : ESF éditeur.
- Doise, W. & al. (1975). Social interaction and the development of cognitive operations. *European Journal of Social Psychology*, 5 (3), (pp. 367-383).
- Dumas-Carré, A., Weil-Barais, A. édés (1998). *Tutelle et médiations dans l'éducation scientifique*, Berne : Peter Lang.
- Durning, P. (1995). *Education familiale- acteurs, processus et enjeux*, Paris : Presses Universitaires de France.
- Durning P., Fortin A. (2000). Les pratiques éducatives parentales vues par les enfants, *Enfance* 4/2000, pp. 375-391.
- Giordan, A. (1999), *Une didactique pour les sciences expérimentales*, guide Belin de l'enseignement, Paris : Belin.
- Gordon, D.A. (1998). *Parenting Wisely*. Athens (Ohio) : Family Works Inc.
- Liégeois, J-P. (1997). *Minorité et scolarité : le parcours tzigane*, Centre de recherches tziganes CRDP Midi-Pyrénées.
- Meirieu, P. (1999). *Apprendre... oui, mais comment*, Pédagogies outils, Paris : ESF éditeur.
- Meirieu, P. dir. (1999). *La métacognition, une aide au travail des élèves*, Paris : ESF éditeur.
- Delacôte, G. (1996). *Savoir Apprendre – Les nouvelles Méthodes*, Paris : Editions Odile Jacob.
- Pourtois, J. P. (1979). *Comment les mères enseignent à leur enfant*, Paris : Presses Universitaires de France.
- Rosnay (de), J. (1975). *Le Macroscopie, vers une vision globale ?*, Paris : éditions du Seuil.
- Sigel (Irving. E) (1993), – The centrality of a distancing model for the development of representational competence. In: R. R. Cocking & K. A. Renninger, *The development of meaning of psychological distance*, Hillsdale, NJ: LEA, 141-158.

8. Anexija

1. Kajekh objektivura vash o siklijavipen maj anglal kaj te astarel pes i normalno shkola and-i Evropa

- Te azutisarel pes kaj te ovel otonomija e chavoren kana sikljion
- Te del pes posibiliteta e chavoren te sikaven neve experiencie, thaj te ovel len nevo siklijavipen
- Te kerel pes kelipnasa, i akcia, kaj te ovel otonomija, te oven experiencie kaj te shaj o chavore te sikljion sar te ovel len reaktia vash i realiteta savi si turijal lende
- Te oven diferentna forme kaj te ovel kidipen : indivualno, and-o atelieta, and-o grupe
- Vi kana naj and-i klasa te ovel partisipacia and-i edukacia
- Te ovel afirmacia vash o than thaj i rolia e familijaki and-i edukacia
- Spezifisiteta kaj te dzan o maj cikne (2 bersh) karing akala saven silen 3- 5 bersh : te del pes posibiliteta kaj te ovel than maj but katar i izolacia thaj te ovel jekh angagementi and-o kolektivno dzivdipen
- Te azutisaren pes o interakcie katar o chavore save silen diferentna bersha : o maj terne te sikljion katar o purane, o purane te sikaven e ternen so dzanen thaj lengoro dzanglipen
- I evaluacia silas jekh importancia but bari, voj del posibiliteta te ovel adaptacia ko aktivitetija thaj ko butija save trobun and-i klasa thaj sa jekhe chavreske kon sikljiol
- Mothovel pes palem i impotancia kaj te ovel kelipen, te sikljiol pes kelipnasa, soske gova del posibiliteta e chavoren te zorijaren but pumare experiencie vash o sensi, motrisa, afektivno, intelektualno...
- Te azutisarel pes i posibiliteta kaj te oven diferentna kulturalna situacie, te oven diferentna instrumentija,
- Te azutisarel pes o siklijavipen and-o chachutne situacie (neve butiençar, spesifikano materiali, kelimata) te oven exersisura ande savende te xramosarel pes
- Te kerel pes jekh than vash o kelipen, o pustika, thaj o aver butija
- Te kerel pes buti e komputoresa/ ordinatoresa sar jekh instrumenti and-o sundal savo paravel pes

I bari sekcia del siguracia kaj te dzal pes katar i cikni shkola and-i elementarno shkola. Maj but katar o aktivitetija si and- e jekh direktno relacia katar I cikni shkola: te sikljiol pes o” lacho vakijaripen”, “te dikhel pes o sundal”. O akcenti tovel pes vash nesave objektivura:

- O siklijavipen katar o drabaripen thaj katar o xramosaripen si jekh prioriteta
- O vakijaripen savo avel katar akala duj kompetencie siles privilegia
- And-i matematika, te sikljiol pes te ginel pes thaj gova te kerel pes alosaripnasa, te ovel dostapti, akcesi and-o sisteme vash o xramosaripen, te lel pes decizia, te ovel akcia, te ovel dostapi and-o butija save ginen pes thaj save xramosaren pes
- O siklijavipen vash jekh avrutni chib, vaj regionalno si sar o objektivi and-o siklijavipen
- Te kerel pes konsultacia and-i literatura e ternenge gova si lache

2. E familijaki edukacia katar o duj riga : normativno thaj na normativno

1.1.3 Katar i normativno rig

E familijaki edukacia and-i Cambodge: i serija and-i televizia « Krousar! » («I familija »)

Nevi tematika and-I Cambodge, e familijaki edukacia vazda pes katar o ekipi E&D (Chavre&Vazdipen), i asoziacia Krousar Yoeung kerdi and-o 2002), thaj o Ministeri katar o Avrutne Butija, I Evroputni Unija, o UNICEF, o Canada Fondi, thaj vi aver privatna fondura. Akava proektura kerda pas kaj kamla o guvern o katar I Cambodge kerda sa pe jekh anketa maj anglal savi azutisarda, anketa vash o “praktike, I pakiv, thaj vi vash o butija save si importantna e chavoreng e and-I Cambodge”. Kamelas pes te zorijaren pes o kondicie vash I fizika, o intelektualna butija, thaj sozjalna butija e chavoreng e (0 – 6 bershà) and-e 35 gava, kerde pes strukture ande savende shaj te bichalen pes chavore katar o 3 dzi ko 5 bersh, thaj avere rigatar buti e familiençar thaj vakijaripen lençar katar I importancia vash lenge chavengi edukacia.

O proekti vash i buti e familiençar : prezentacia vash e familikaje modelura

I sensibilizacia e famlienge kerda pes katar i media, thaj sikavda pes jekh seria and-i televizia (i jekhto) savi siavel I relacia o familie – thaj o chavore and-I Cambodge avgives. Akaija serija sikavda pes and-o gava katar o animatorke savenge kerda pes formacia vash akaija buti thaj sikavde pes vi video kasete katar I serija TV, kelipen, diskusie and-I familija. O ekipi proekto E&D (2004) mothovda soske o impakti katar i televizia and-i Cambodge kerda jekh lacho instrumenti ande saveste but lache shaj te sikaven pes **verver norme modelura sar te inkijarel pes**, akava instrumenti dla posibiliteta kaj te shaj te astarel pes bari publika, thaj te peraven pes nesave mitura vash nesave problematike, thaj sa akava te kerel pes bi te ovel jekh shok e famlienge.

O teme save vakijaren pes save mothoven pes vash I pakiv, thaj importantna butija e familienge si kaj te shaj te azutisarel pes e chavoreng globalno dikhipen.

Exemplura katar o teme pala savende kerda pes buti:

- o relacia mashkar o familie/ chavore – i rolja e familienge – sar inkijaren pes i dej thaj o dad
- o zorijaripen thaj so trobul e chavoren – o grige vash o sastipen, vash o shuzipen, thaj te azutisarel pes kana si terne, i stimulacia kana si cikno o chavoro, - sar te parvarel pes
- I buti sar te inkijarel pes/ i disziplina – i komunikacia familie/ chavore
- I importancia katar o kelipen – o siklijavipen svako give -

I difuzia katar i serija « Krouzar! » das posibiliteta kaj te paroven pes experiencie thaj gindura mashkar thaj katar o manusha and-o gava turijal jekh tema: lengere chavreng lachipen. Akala seansura keren pes jekhe azutipnasa maj individulano keren pes visite and-o khera, keren pes kelipnasa pe diferentna rolje, kelen pes karte (si materiali kerdo spezialno), atelieta ande savende si chavreng kelimata. Pal o suskesi katar e serija and-I televizia, «Krouzar! » o proekti «Familijaki edukacia, thaj maternel (cikni shkola) and-i ruralno zona and-o Cambodge » kerda pes and-o bersh 2004 gova kerda pes kaj palem sikavda pes i serija thaj kerde pes animazie, thaj diskusie mashkar o animatorija thaj o familie (106 animatorija thaj 847 familie).

Edukacia and-i familia thaj maternel and-e thema kaj si plaija thaj kaj si izolirime zone and-o Nord and-o Vietnam

And-o thema kaj si plaija thaj kaj si izolirime and-o Nord and-o Vietnam, o chavore katar o etnikane minoritetija so maj o Hmongs, ni gele but and-i shkola, ni dzan but and-i shkola. Kana astarda o proekti, o familie ni dzanenas but I importancia katar I edukacia lengere chavreng von penenas “ amare chavre ni xan maj napal o bukve, o xramosaripen, I alfabeta”.

E&D, vi e servizoneçar vash i Edukacia, lengoro objektivi sasas te keren kaj i shkola te ovel **maj lachi kana dzan ande late o chavore**, kaj te lacharen pes o kondicie ande late thaj te ovel maj lache e chavoreng kon dzan and-o internati. Katar o konzepti “ Child Friendly School”, kerde pes butija ande savende sasas o chavore, lacharda pes I kuina, gote kaj xanas savore maro, o biblioteke, o infirmiere, thaj aver... Kerde pes gasave butija. Kerde pes vi butija kaj te lacharen pes o kondicie katar I xigiena

(aksesi kaj te ovel paj pimaske) thaj te parvaren pes o pensionerija (buti and-I gradina, te dikhen pes kaijne, thaj aver givutre...). Kerde pes vi kulturake thaj sportivna aktivitetija save dle posibiliteta te oven kontaktura ververe shkolençar pal o proekti.

I geografikani izolacia. Akala bersha o Ministeri vash i Edukacia axaljiovda i importancia kaj te shaj te pashijarel pes i shkola primar, i anglutni shkola katar o gava thaj putarda shkole « satelit » save arakadon pes ko dopash drom mashkar o gav thaj i komuna. O chavre shaj te astaren i shkola katar o 7 bersh. I edukacia maj anglal kaj te astarel pes I normalno shkola te azutisarel pes I anglutni shkola gova dikhla pes kaj trobul te kerel pes. But shkole maternel kerde pes and-o gava and-o kvartalura and-o Bac Ha (dikhen len). O komitutura andar o gava silen rolja te azutisaren kaj te bichalen pes o chavore and-I shkola.

Programe vash o kompetencie e familijake and-o Ontario : « Efikasna familie »

And-i Canada jekh importantno broj katar o organizmura kerel prezentacia vash o aktivitetija karing o familie. Amen ka drabarar nesave examplura save si karing o familie, thaj karing o terne chavore, andre ka oven vi o objektivura, sar vakijarel pes, thaj o grupe savençar kerel pes buti.

«*Efikasna familie*» akaija i fransikani versija katar i amerikansko programa «Effective Parenting» kerdi vash i buti katar o Thomas Gordon. Akaija si jekh programa savi silas lachi struktura po 3 chasura and-o kurko thaj voj kerel pes and-o 8 kurke. Sikaven pes texnike sar te kerel pes komunikacia: negociazia, sar te lacharen pes konfliktura, thaj sar te ashunel pes. Ande akaija programa kamel pes te ovel jekh importantno responsabiliteta katar o familie, soske trobul te ovel but xramosaripen, drabaripen, thaj drabaripen thaj personalno gindipen.

Sili manush savo si perfektno

Akaija programa kamel te kerel te oven pozitivna paruvimata and-e familijake kompetencie katar o partisipantura. Lake objektivura si te lacharel o dzanglipen e familiengo thaj lengoro axaljiovipen vash o sastipen, vash i sekuriteta, thaj vash o inkijaripen karing lengere chavore ; te kerel pes jekh lacho paruvipen and-o inkijaripen e familiengo, te lacharel pes i pakiv kana dikhel pes i slika pestar, katar o partisipantura sar dej thaj sar dad, thaj te zorijaren pes o personalna resursija.

1.1.4 Katar i rig savi naj normativno

O mode karing o vaxti kaj avel, karing o avnutnipen: Akala programe keren pes e familienge save si laches, thaj save shaj von korkore te lacharen pumare situacie. Den pes lenge gindura karing lengoro avnutnipen, thaj o akzenti tovel pes karing o elementura sar sar te dzal o chavro, sar te lacherel pes o stresi, thaj butija save kiden.

Programe vash i kompetencia kerde and-o Ontario:

Programe vash i kompetencia and-o familie: « Ad Lib »

Ad Lib si jekh grupa katar o familie save kiden pes but droma kaj te shaj te zorijaren pumare kompetencie, pumaro dzanglipen and-o familie, thaj vi te sikljio lache pumendar, saven si von.

Dikhindor i filosofia savi silas e grupa, sajekh manush siles o butija save trobun kaj te shaj te ovel jekh lacho dad/ dej. Kamel pes *te na mothovel pes e familienge so trobul te keren, a te kerel pes kaj te azutin pes von te vazden pumaro kapaziteti kaj te shaj te dzanen von korkore sar te lacharen pumare situacie, thaj save solucie te arakhen.*

O butija savençar kerel pes buti, si te keren pes konsultacie, te oven o manusha and-o diferentna situacie, te ovel kelipen, te kerel pes vizualizacia, video, gilija, thaj aver.

« Maj lachi komunikacia, gova sikljio pes! Atelieta and-o familie »

Akala atelieta vash e familienge kompetencie silen verver generalna objektivura : te zorijarel pes i pakiv and-o familie, te zorijarel pes maj but i pakiv e manusheki ande leste, te sikavel pes o manush te oven les familijake kompetencie, te ovel jekh sentimento kaj te ovel

kompetencia and-i familija, te shaj te kerel pes kaj o chavro te ovel les responsabiliteta. Akaija programa si bi lovengo, thaj si kerdi e familienge saven silen diferentna bersha.

« O Dej thaj i Dej sar manusha kon inkijaren kompanija »

Akaija programa kerda pes and-o bersh 1994, kaj te oven o deja thaj o dada kompanuora si kerdi so maj but kaj te azutisaren pes o terne familie (saven silen maj tele katar o 25 bersh) save si sherutne and-I familija, thaj saven silen chavoren save si maj cikne katar o 5 bersh.

O objektivura akale programake si te shaj te del pes posibiliteta ko terne familie te shaj te zorijaren pumare kompetencie, thaj I pakiv ande lende te shaj I dej thaj o dad te dzanen sar te inkijaren pes and-I familia thaj te ovel lacho klimati, aijal kaj te shaj te zorijaren pes o relacie and-I familija. Akala butija keren pes katar o manusha kon den gindura thaj katar o manusha saven silen adaptacie vash I kultura thaj vash gova so trobul e manushe, gova so trobul e manushe kon si partisipanti.